

É R T E K E Z É S E K
A NYELV- ÉS SZÉP TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XI. KÖTET. VIII. SZÁM. 1883.

A

MUHAMMEDÁN JOGTUDOMÁNY

EREDETÉRŐL.

GOLDZIHÉR IGNÁCZ

L. TAGTÓL.

Ára 10 kr.

BUDAPEST, 1884.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. T é l f y I v á n t ó l. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. T é l f y I v á n t ó l. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. T á r k á n y i J. B é l á t ó l. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. S z á s z K á r o l y t ó l. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása T o l d y F e r e n c z t ó l. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. V á m b é r y A r m i n t ó l. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. I m r e S á n d o r t ó l. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. B a r t a l u s I s t v á n t ó l. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). T o l d y F e r e n c z t ó l. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. B r a s s a i S á m u e l t ó l. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratái- és nyomtatványairól. B a r t a l u s I s t v á n t ó l. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. M á t r a y G á b o r l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. S z á s z K á r o l y r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. J o a n n o v i c s G y. l. tagtól 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez, F i n a l y H e n r i k l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. T é l f y I v á n lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Z i c h y A n t a l l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytan névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) T o l d y F e r e n c z r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. G r. K u u n G é z a lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtegetések. S z i l á d y Á r o n l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. S z é n á s s y S á n d o r l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. S z i l á d y Á r o n lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. S z v o r é n y i J ó z s e f lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. B r a s s a i S á m u e l r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében S z a b ó K á r o l y r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. S z a b ó I m r e t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló V a d n a i K á r o l y l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. F i n a l y H e n r i k l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar űsköltészetre. B a r n a F e r d i n á n d l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. R i e d l S z e n d e l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. D r. G o l d z i h e r I g n á c z t ó 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. R i e d l S z e n d e l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. G r. K u u n G é z a l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. R i e d l S z e n d e l. tagtól. 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. B r a s s a i S á m u e l r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól.

A

MUHAMMEDÁN JOGTUDOMÁNY

EREDETÉRŐL.

GOLDZIHÉR IGNÁCZ

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1884.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

NYELV- ÉS IRASMTUDOMÁNYI TUDOMÁNYOS
KÖNYVTÁR

NYELVTUDOMÁNYI TUDOMÁNYOS
KÖNYVTÁR

NYELVTUDOMÁNYI TUDOMÁNYOS
KÖNYVTÁR

Budapest, 1884. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára

A muhammedán jogtudomány eredetéről.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1884. január 7-én tartott ülésén.)

Az iszlám körében e vallásos rendszer létezésének tizenhárom évszázada alatt kifejlődött szellemi tevékenység egyik ága sem részesült olyan széles műveltetésben, mint az a tudomány, melyet a muhammedánok a legfőbb és legfontosabb tudománynak tartanak és »*Ilm al-Fikh*« elnevezéssel jelölik meg. Ez elnevezést *muhammedán jognak* vagy *kánonjognak* szokták fordítani, de e fordítás nem meríti ki az egész fogalmat és nem írja körül az egész kört, melyet a *Fikh* magába zár. A *Fikh* ugyanis nemcsak az egyházi és polgári jog minden pontjára terjed ki, hanem szabályozza a vallásos szokások és observantiák legapróbb mozzanatait is. Minthogy így a muhammedán élet legcsekélyebb részleteire is kiterjed, az iszlám legelső idejétől fogva nemcsak tudománynak, hanem »*a tudománynak*« is nevezték s minden egyéb ismeretet csakis mint neki szolgáló segédtudományt becsültek meg és fontosságát a szerint mérlegették, a mint »*a tudomány*« alapos kifejtésében több vagy kevesebb hasznot hajt, több vagy kevesebb segílyt nyújt.

E tudomány az, mely egészen a legújabb időkig a muhammedán nevelés alapját és célját képezi, melynek legelső elemei felé fordul a legelemiebb oktatás és melynek sokágu tárgyalása képezi a mecsetbeli főiskolák foglalkozásának középpontját. Ha a muhammedán ember »tudósok«-ról (*'ulemâ*) szól, akkor egészen a mai napig a kánoni tudósokat érti ez elnevezésen. Páratlan gazdagságu és terjedelmü az az irodalom, melyet a muhammedán vallásra tért összes nemzetek közös munkája e tudományban megteremtett. A muhammedán törvény már, az iszlám második századában megérte *codificációját* és azóta a

létesült codexeket szüntelen fejlesztették, magyarázták, alkalmazták. Már egyébütt szólottam a muhammedán jog fejlődésének különböző irányairól és e fejlődés alkalmával létrejött különféle egyenlő rangú és tekintélyü iskolákról.¹⁾ Ez előadásom czélja visszamenni ez iskolák keletkezésének legelső csiráira: a *muhammedán* jogtudomány eredetére.

I.

Ha az előrebocsátottak után azon körülmény fonalán indulunk, hogy az iszlám legelső keletkezése óta mily nagy szerepet visz a muhammedán társadalomban a »Fikh«, úgy könnyen azon téves nézetre juthatunk, hogy a »Fikh« az arab szellem sajátlagos terméke, hogy azt, legalább főfő-elveire nézve, önnön magából fejtette ki, hogy a törvény rendszerének alkotása nem kívülről reá ható befolyásnak eredménye. És tényleg a »Fikh« eredetiségének tana az, melyet a keleti kulturtörténetnek fő képviselői vallanak, vagy ha nem is vallják, legalább nem elleneznek. Lég magasából nézve, olyannak is látszik a dolog. Csak egy író szavait akarom e tekintetben idézni, olyanét, kit a sémi civilisatióra nézve az uralkodó eszmék tolmácsa vagy szószólójakép szoktunk tekinteni. »Azt hiszszük, — ugymond Renan — hogy az arabokra hatott görög befolyás feltevése csak a philosophiára és a természettudományokra nézve áll, még pedig a Kr. u. IX. századot tekintve. Ezen befolyást megelőzőleg és e befolyás körén kívül, az arabok a VII. század vége, de különösen a VIII. század eleje óta saját szellemökből (de leur propre génie) a speculativ tudomány egész ágait fejlesztették, mint p. o. a grammatikát, (nahu), a theologiát (kelâm) és a törvénytudományt (fikh); sajátképen szólva, ez a scholastikus szellem fellépése a semiticus népek közt.²⁾ Mint e szavakból látjuk, Renan a grammatikán és theologián kívül — de még ezekre nézve is kétely fér Re-

¹⁾ *Az Iszlám*, 166—170. lap.

²⁾ *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* (4. kiadás) 380. lap.

nan állításához¹⁾ — a »Fikh«et az arab szellem sajátlagos termékének nevezi, az arab genius tulajdonának, melynek létesülésében nincsen kezdeményező része egyéb idegen kulturának, mely, mint sok egyéb téren az arab népre hatott és e hatás által szellemi életének fontos mozzanatait ébresztette fel benne, melyeket aztán az őt jellemző receptív tehetségénél fogva²⁾ nemzeti geniusa szerint feldolgozott, és teljesen sajátjává tett.

E felfogás ellen, egyelőre negatív irányban, számos érvet lehetne felhozni. Csak egynéhánynyal akarom e helyen beérni, mielőtt saját nézetem előadásához és ennek pozitív bebizonyításához fognék. *Első* sorban a muhammedán jog eredeti arab természetének feltevése mellett alig érthető az a tény, hogy a muhammedán törvénykezésnek tiszta arab alapon álló első kísérlete (a korán és a legrégebb autentikus hagyományok) épen jogi tekintetben oly hiányos és fogyatékos, hogy a polgári élet legprimitivebb viszonyai között sem lehetne pusztán az ő segítségökkel és az ő utmutatásuk szerint itélni, mint-hogy mindennapi kérdésekre nézve cserben hagynak és csak oly alkalmakra nézve tartalmazznak döntő nyilatkozatokat, melyek Muhammednek véletlenül útjába kerültek.³⁾ És ez igen természetes, mert, és ez *második* érvünk, az arab népnek iszlám-előtti kulturviszonyaiban nem voltak meg azok az előzmények, melyekből a törvénytudománynak hirtelen kipattanása megmagyarázható volna. Egy kis szokásjogra meg a beduin életviszonyokkal összefüggő, leginkább az üldözötteknek oltalmazására, a törzseknek egymáshoz való viszonyára és a clientelára vonatkozó néhány többé-kevesebbé határozott tételken kívül⁴⁾ alig voltak pozitív társadalmi szabályaik. Esetről esetre a törzsek és al-

¹⁾ A grammatikát tekintve, e nézet tarthatatlanságát kifejtettem *Nyelvtudományi közlemények* XIV. kötet (1878) 311—318. lapokon (A *nyelvtudomány történetéről az araboknál* 7—14. l. különlenyomat) V. ö. *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft* XXXIV. köt. 375. lapját. Minthogy az említett helyeken található fejtegetés jelen tárgyunkra is fontossággal bír, annak tekintetbevételére kérem az olvasót.

²⁾ *Egyetemes philologiai közlöny* I. kötet (1877) 23. l.

³⁾ Lásd *Az Iszlám*. 106. lap.

⁴⁾ Ilyenekről értekeztem a *Zeitschr. für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* XIII. kötete (1881.) 252 és kk. lapjain.

sőbb osztályai szövetkezés (hulf) által szabályozták egymáshoz való viszonyaikat. Mikép is lehetett volna törvény ott, a hol állandó társadalmi viszonyok nem léteztek? A nomád életmód nem a szabott intézmények, az institutiók talaja.

És tényleg az iszlám fellépése előtt az arabok között nem találunk még oly jogi tételeket sem, melyeket a római vagy germán stb. jog legeslegelső kezdeteivel lehetne összehasonlítani, és mely későbbi jogfejlődésnek alapúl szolgálhatott volna. — És végre *harmadszor* a muhammedán jog művelése nem is az arab félszigeten indult meg. A medinai muhammedánok és azok, kik e kör közvetetlen hatása alatt állottak, az iszlám pietisztikus oldalát képviselték és a próféta szavainak s tetteinek kegyeletes őrzésével foglalkoztak. Az iszlám gondolatának bővítéséhez nem járultak; új eszmékkal nem termékenyítették azt.

Az iszlám fejlődésének speculativ mozzanatai, és e körben a jognak fejlesztése is, nem az arab félsziget gondolkodóinak és uralkodóinak munkája. A muhammedán jogi iskolákat Szyriában és Mesopotámiában látjuk legelőször támadni, miután az iszlám egyrészt a byzanci, másrészt a persa birodalom e tartományait magáévá hódította vala.

Ezek azon negativ mozzanatok, melyek a muhammedán jog arab eredetisége ellen felhozhatók. Említsük még azon tényt is, hogy mint *Kremer Alfréd* a muhammedán jog vázlatos előadása alkalmával több ízben felhivta a figyelmet arra, hogy az iszlám törvényének épen sarkalatos tételei a római joggal teljes egyezést mutatnak fel ¹⁾. Ugyanezen körülményt kiemeli *Van den Berg* hollandi tudós is a muhammedán birtokjogról irt könyvének ²⁾ több helyén. Kremernek úttörő munkája egyik legfényesebb fejezetében sikerült is kijelölni azon pontokat, melyekben a muhammedán jog a római jogból legtöbbet kölcsönzött és reá mutatni a muhammedán birodalom azon pontjaira, melyeken ily kölcsönzésekre legtöbb alkalom kínálkozott. Nem tartjuk ugyan eléggé bebizonyítotttnak, hogy ily kölcsönzések

¹⁾ *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*. I. köt. 9. fejezet.

²⁾ *De Contractu »Do ut des« jure mohammedano* (Lugduni Batav. 1868.)

mint azt Kremer feltételezi, már az iszlám előtti időkben is előfordultak légyen az arabok részéről, közvetítve azon élénk kereskedelmi összeköttetés által, mely már akkor a római birodalom és az arab kereskedelmi középpontok között létezett. Sőt most reá mutathatunk arra is, hogy egy görög nyelven ismeretes délarab (ugynevezett himjári) törvénygyűjtemény, melyet Hammer-Purgstall *Arab irodalomtörténete* első kötetében közöl, ¹⁾ valószínűleg csak apokryph koholmány ²⁾. De ha e kölcsönzések nem is nyulnak vissza az iszlámot megelőző időkbe, mindenesetre tagadhatatlan, hogy az iszlám utáni időben reájok szorultak a jogfejlődési előzmények nélkül szükölködő arabok. Hogy e kölcsönzések mily felszinesen történtek, arra nézve meg nem állhatom, hogy Kremer egyik klasszikus példáját ne idézzem. A muhammedán jog szerint ugyanis a gyámság határideje (*cura minorum*) a gyámság alá helyezett kiskorú egyén 25. életéveig terjed. Már pedig a keleti ember physikai fejlődését vévén mértékül, a muhammedán jog rendesen már a 15. életévet tekinti a kiskoruság határának; hisz tizenötéves ember már családot is szokott alapítani. A *cura minorum*-nak a 25-ik életévig való kiterjesztése egyenesen a római jogból való átkölcsönzésre vall, melyet még saját éghajlati viszonyaikhoz sem alkalmaztak az arabok. ³⁾ A Kremer által felhozott adatokhoz hozzá tehetnénk még egy tényt, melyet a muhammedán hódításokról szóló legrégibb forrásból, Al-Balâdorî munkájából merítünk, és mely erős világot vet azon méltánylásra, melylyel az arabok az idegen népek jogi institutiói iránt viseltettek. Abû Jûszuf, (a muhammedán jog egyik legrégibb tekintélye (meghalt a hidsra 182. évében) így szól: Ha valamely meghódított tartományban egy régi nem-arab institutió áll fenn, melyet az iszlám sem meg nem változtatott, sem pedig el nem törölt, és a hívők az imámtól azon körülmény ellen emelnének panaszt, hogy e régi intézmény az ő érdekeiket meg-

¹⁾ *Literaturgeschichte der Araber* I. köt. végén.

²⁾ Nöldeke, *Geschichte der Araber und Perser zur Zeit der Sassaniden* 175. lap.

³⁾ *Kremer* i. h. 532. lap.

károsítja, akkor az imámnak nincsen jogában a régi törvényt megváltoztatni ¹⁾).

Kremertől függetlenül újabb időben némely francia tudósok, kik az algieri gyarmatokra való gyakorlati tekintetektől nagyon sokat foglalkoznak a muhammedánok jogi rendszerével, szolgáltatnak adatokat a muhammedán jognak a rómaival való összefüggésére nézve. Így nevezetesen 1878-ban egy névtelenül megjelent munka szerzője ²⁾, kinek gondolatmenetét *Henry Hugues*, az algieri törvényszék mellett működő egyik tanácsos fejti ki bővebben ³⁾. De akadnak másrészt olyan tudósok is, kik a két rendbeli jog különböző természetéből kiindulva, ez összefüggést kicsinybe veszik vagy egyáltalán tagadják. Így p. o. *Daresté* azon eredményre jut, hogy — ha egyáltalán a nyugati civilizációnak volt befolyása az arab jog létesítésére — úgy inkább az egyházjognak volt ily befolyása, nem pedig a világi jognak. ⁴⁾

II.

Az általunk felvetett kérdésre nézve azonban nem annak a ténynek a felderítése bír fontossággal: hogy a muhammedán törvény egyes tételei mutatnak-e rokonságot egyéb társadalmak, a mi esetünkben a római jog alapján fejlődött társadalmak törvényeivel? Mert itt nem az a kérdés, hogy egészen elszigetelt s az akkori nem-muhammedán társadalommal teljes ellentétben álló törvényeket hozott-e az iszlám, vagy pedig elszájtított-e egyet-mást azon népek törvényeiből s institúcióiból, amelyekkel historiai utjában békés vagy háborús összeköttetésbe került? És e tekintetben majd csak nem természetesnek kell tartanunk, hogy midőn p. o. az arab hóditó nép a byzáncki birodalom egyik virágzó tartományát meghódítja, melynek jogi

¹⁾ *Al-Balâdori Liber expugnationis regionum ed. De Goeje.* (Lugd. Batav. 1866.) p. 448.

²⁾ *Une question de droit mixte* (Alger 1878.)

³⁾ *Les origines du droit musulman* (*La France judiciaire* czimű folyóirat 1880-iki folyama 165—172. lapjain.)

⁴⁾ *Journal des Savants* 1882. 252—265. lapjain.

viszonyai sok százados fejlődésen alapulnak, midőn azon kérdés elé volt már most állítva, hogy e tartományt, melynek történelmi előzményeit a hódítás le nem rombolhatta, miképen lehet a khalifa birodalma számára megtartani; hogy — mondom — a meghódított nép magánjogi intézményeiből el *kellett* egyet-mást sajátítania, még pedig annál is inkább kellett ezt tennie, minthogy a hódító maga nem fejlesztett volt oly törvényeket, melyeket azok helyébe állíthat vala, ha eltörli őket. Hogy mily terjedelmű volt e kölcsönvétel, annak kimutatása nem tartozik ez értekezésem keretébe.

Itt a kérdés a törvényalkotás fejlődésének még primitív-vebb elemeire vonatkozik, arra a kérdésre ugyanis, hogy a muhammedánok a törvényalkotási módszert, a jogforrások meghatározását és azoknak használatát, szóval a jogi methodológiát melyet oly finoman kiképeztek, a magok szelleméből alkották-e, vagy pedig a jogtudomány keletkezésének ez alapelemeit kívülről vették-e át? Mint láttuk, Renan és azok, kik vele egy nézeten vannak, az arab genius szüleményének mondják. Én nem hihetem annak, sőt azt a nézetet vitatom, hogy a törvényalkotás gondolatának s az e gondolatból fejlődött rendszernek legelső elemeit is, tehát nem csupán egyes positiv törvényeket, hanem a jog lehozásának módszerét is idegen körből kölcsönözték az arabok.

Még pedig az a meggyőződés, hogy a muhammedán jogi iskolák azt a rendszert, mely szerint ők jogforrásaikat meghatározták és azokból törvényeket vontak le, egyenesen a *római jogból* kölcsönözték, és hogy annak a széles tanulmánynak alapjai, melyekkel még a jelenkor muhammedán tudósai is mecseteikben foglalkoznak, nem arab talajon keresendők, hanem az arabok által meghódított népek kulturájában.

Csak egész általában bocsátkozhatunk e tétel igazságának kimutatásába, és e célra hadd lássuk: a muhammedán jogtan miket határoz jogforrásoknak? Ugy gondolom, már ezeknek pusztá elősorolása is szembeszökővé teszi a római joggal való teljes egyezésöket.

III.

A legrégebb muhammedán jog, alkotó elemeit tekintve a következő alapokon épült fel. Mindenekelőtt az iszlám előtti arabok szokásaival kellett számolnia. Ezek közül az iszlám néme-lyet egyenesen eltörölt, mint a maga erkölcsi rendszerével meg-nem egyezőt, vele ellentétben állót; másokat teljesen fentartott és az isteni kinyilatkoztatás tekintélyével támogatott; túlnyomó részöket (különösen a családi jogra vonatkozókat) át-módosította, midőn az arabok féktelen felfogásából eredő szo-kásaikat bizonyos határok közé szoritotta, megkorlátolta. Ide tartozik a soknejűség, a repudium stb. A mint Muhammed tekintettel volt az arabszokásokra saját törvényeinek megalko-tásában, úgy a későbbi muhammedán törvénytudósok a helyi *szokást* a meghódított országokban, ott a hol az iszlámmal né-miképen ki lehetett azt egyeztetni, mindig tisztelték; sőt sokan a jogforrások között is említik azt. Már az iszlám III. száza-dában találkozunk az *'urf* műszóval; ez a szó jelöli a *szokásjog* fogalmát, melyről Al-Mukaddaszî a IV. században, mint a mu-hammedán jog egyik fontos alkotó eleméről, és az V. században Huszejn Kádi, mint általánosan elismert jogforrásról szól ¹⁾.

Ha a szokásjogot itten első helyen emlitem, úgy teszem ezt tekintettel a muhammedán jog történelmi alakulására. Muhammedán tudós csak utolsó helyen emlitené. Első helyen áll a *korán* és a *traditio* törvényhozó tartalma. Ezekből áll a muhammedán jog *jus scriptuma*. Eleintén csakis ezt tartották, igaz és jogosult törvényforrásnak. Rajta kívül semmi egyebet nem ismertek el jogforrásnak. Ámde vele egyedül csak a tudó-sok boldogulhattak; a gyakorlat elé állított bíró nem boldogult vele. Mert, mint már kiemeltem, vajmi sovány törvényhozás az a muhammedán *jus scriptum*, mely a mindennapi élet által nyújtott legközönségesebb esetekben sem ad utmutatást, tá-

¹⁾ Lásd az adatok kimerítő kimutatását munkámban: *Die Záhiriten, ihr Lehrsystem und ihre Geschichte. Beitrag zur Geschichte der mu-hammedanischen Theologie.* (Leipzig 1884.) 204—205. lapjain.

maszpontot biztos ítélet hozatalára. E hiányon kétféle módon segítettek. A jogászok azon köre, mely abból a tételből indult ki, hogy a *jus scriptum*on kívül nincsen érvényes jogforrás, ott, a hol az írás cserben hagyta őket, *jus scriptumot* gyártott. Esetről-esetre előhozott Muhammed nevében egy-egy *jogi dictumot* azzal, hogy ezt a próféta így állapította meg, és hogy a csempészetnek kellő hitelt szerezzenek, eléje biggyesztettek egy úgynevezett *szanad*-ot, azaz »lánczolatot«, mely mindazon tekintélyeket sorolta elé, kiknek közvetítésével az szájról-szájra hagyományoztatott. Ez volt a hagyomány-hamisításnak és gyártásnak egyik legkedveltebb iránya. Ily eredetű a muhammedán *jus scriptum*nak egy jó része. A jogászok, kik vele éltek, magokat a *traditio hiveinek* nevezték.

De volt aztán egy másik kör is, mely a *jus scriptum* fogyatékoságán másképen akart segíteni. Ez a kör képviseli a tulajdonképi *jogi iskolát*. Csak vele születik meg sajátképen a muhammedán jog mint tudomány. Ez az iskola tagadta a *jus scriptum* kizárólagosságát és mellé, mint teljesen egyenlő rangu jogforrást, a *jus non scriptumot* rendeli. Ez volt a legelső lépés a muhammedán jog alakulására. Ugy hiszem, a jogforrások ilyenén kiegészítése nem *arab* gondolat; teljesen ellenkezik az arab szellem traditionális irányával. Azon körökből kölcsönöztek át a muhammedán jogászok, a hol a római joggal megismerkedtek, ezen jogrendszer befolyása alatt. És tényleg a *jus non scriptumot* elismerő iskola Mesopotámiában keletkezett s virágozott, és a muhammedán tudósok által '*irâki* (azaz mezopotámiai) *iskolának* neveztetik is.

A *jus non scriptum* alkalmazásának legáltalánosabb és legrégebb módja a muhammedán jogtudományban az, a mit ők *Ra'j*-nak azaz *nézetnek*, jobban mondva a kompetensnek elismert jogtudósnak az írott törvénnyel ellenkezésbe nem kerülő, ellenben azt kiegészítő vagy azt magyarázó *egyéni nézete*, ugyanaz, a mit más körben *opinio prudentium* néven ismerünk.

Midőn azt mondom, hogy ez *opinio* a hagyományozott *jus scriptum*mal ellenmondásba nem jő, úgy e körülmény csupa fictionon alapszik. A muhammedán jogtudósok bőven éltek ama joggal, melylyel a rómaiaknál a Prudentes birtak, tudniillik az *interpretatio juris civilis*-sel. És, a mint ezt másutt bőven kimu-

tattam, a muhammedán jogászok törvényt magyarázata az írás által megszabott törvényt egyenesen halomra döntötte, midőn a gyakorlati élet az írott törvény szigorát keresztülvihetetlennek mutatta. A »*corrigere leges propter utilitatem publicam*« oly eljárás, melyet muhammedán jogtudósok bőven alkalmaztak, és az a meggyőződésem, hogy e módszer alkalmazását a római jog fejlődésétől lesték el. A muhammedán jog Ra'j-járól, mint a jogfejlés egyik főmozzanatáról, szóról szóra elmondhatjuk azt, amit a római jognak a fennálló törvények magyarázata által végbement fejlesztéséről ennek történetirői mondanak¹⁾.

Szóljunk egy pár szót a Ra'j-ról és állásáról a muhammedán jogban.

A Ra'j-nak alkalmazása a muhammedán jogtudományban, mint a gyakorlati jogi élet visszautasíthatatlan követelménye fejlődött. Az elméleti kánontudós könnyen utasíthatta vissza a Ra'j-nak, mint jogi forrásnak érvényességét: ő csak tanulmányozta a megírt és hagyományozott törvényforrásokat, a mindennapi élet változatokban gazdag eseteivel semmi dolga sem volt. De egy gyakorló bíró Irák-ban, vagy valamely más, az arab iszlámnak alávetett tartományban, nem érte be a gyakorlatban a hidsázi forrásokkal, a melyek a különféle országokban naponként felmerülő összes kérdésekre nézve, a melyek nem estek ama források szemkörébe, egyáltalában nem adhattak kellő felvilágosítást. A tény, melyet *Al-Sahrasztâni* — a mohammedán vallásfelekezetek történetirója — e szavakkal jellemez: »Az írott szövegek korlátoltak, a mindennapi élet esetei ellenben korlát-nélküliek, a véges pedig a végtelent nem foglalhatja magában,«²⁾ ez adta meg a lökést a speculativ elemeknek a jog deductiójába való behozatalára. Hiszen, hogy csak egyet említsünk, az iszlámnak újonnan meghódított tartományaiban a hidsáziaktól lényegesen különböző magánjogi viszonyok ural-

¹⁾ Áll nevezetesen mindaz, a mi Savigny-nál: *System des heutigen römischen Rechtes* I. köt. 294. lapon és Marczoll: *Lehrbuch der Institutionen des römischen Rechtes* 52. lap. (10. kiadás) e magyarázó eljárás jellemzése tekintetében előadatik.

²⁾ *Book of religious and philosophical sects by Muhammed Al-Shahrastani* (ed. W. Cureton, London 1846.) p. 154.

kodtak, részben olyanok, melyek az ország agrárius hagyományaiban gyökereztek, részben pedig olyanok, a melyeket épen az arab hóditás idézett elő; hogyan felelhetett volna meg tehát egy egészen más feltételekből kiinduló codex azokra a kérdésekre, melyek amaz új viszonyokból származtak? Ilyen és ezekhez hasonló jelenségek, így különösen az is, hogy a meglevő jogforrások nem határozott kört írtak le, hanem csak alkalmilag keletkezett döntvényeket nyújtottak, a melyek még azon a földön sem, a melyen keletkeztek, nem voltak elégségesek minden jogi kérdés eldöntésére; e jelenségek arra kényszerítették a bírákat, hogy magokat illetékeseknek tartsák arra, hogy a meglevő, szentnek tartott anyag szellemében s összehangzásban vele, egyéni véleményöket, belátásukat jogosultnak ismertessék el oly konkrét esetekben, melyekben a hagyományos törvény nem adott felvilágosítást. Hogy mennyire érezték szükségét a jogforrások ilyen kiegészítésének, abból is látszik, hogy még a merev traditionariusok is, bár kedvetlenül, de engedve a tények kényszerítő hatalmának, a Ra'j alkalmazásába belenyugodtak. De azért a legvégső határig követték rendszeröket, a mennyiben, hogy minden konkrét esetre nézve egy hagyományos törvény lehessen kezök ügyében, a melyet aztán a gyakorlatban követhetnek, gyakran — a mint fönnebb a 11-ik lapon már ki is emeltük e tényt — nem is törődtek a traditió hitelességével, ha arról volt szó, hogy a bíró ítélete számára hagyományos tekintélyt kell kimutatni. Ily önámítás által legalább a formának akartak eleget tenni. Abu Dávud — így értesülünk — a »leggyöngébb« traditiót is fölvette gyűjteményébe, ha a jog valamelyik paragrafusára nézve nem volt hitelesebb traditió felfalálható. Sok hagyomány-hamisítás ezen elvi törekvésből vehette eredetét, hogy a Ra'j-ot, legalább látszólag, a mennyire és a meddig csak lehetséges kikerüljék. Mert hiszen ama koholt hagyományok még sem voltak egyebek, mint hagyomány alakjába öltöztetett Ra'j. Sa'binak ezen mondást tulajdonítják: »A Ra'j olyan mint a dög, csak ha nagyon megszorul az ember, használja fel táplálék gyanánt.« S tényleg itt-ott azon megjegyzéssel találkozunk, hogy még gyakorló bírák is makacsul ellene szegültek a Ra'j alkalmazásának. De azért aligha voltak sokan azok, a kik, mint a 209-ben meghalt Hafsz b. 'Abdallâh

Al-Nisâbûri, magokról azt mondhatták volna, hogy húsz évig foglalták el a bírói hivatalt a nélkül, hogy csak egyszer is Ra'j alapján döntöttek volna.

A Ra'j követői, a subjectiv mozzanatoknak a jog deductió-jában való elismerésére, a jogcímet a hagyományozott isteni törvény szellemében találták. Hivatkoznak — igaz ugyan, hogy nem lehet biztosan tudni, vajjon már a régibb korban is történt ez — pl. arra, hogy az isteni törvény két tanúnak tanuságtételét és az esküt bírói bizonyítéknak tekinti. De hát nincs kizárva a lehetőség, hogy a tanúk bona vagy mala fide hamis tanuságot tesznek, vagy hogy az esküt hamis állítás bizonyítására teszik le. Mégis e bizonyítékok alapján, legjobb meggyőződése szerint dönti el a bíró a fenforgó jogi esetet. Aztán pedig az iszlám bírói gyakorlatának legrégebb történetéből is hoznak bizonyítékokat — persze nagyon kétes hitelű traditiókat — hogy hagyományos decisiók hiányában a Ra'j-ot minden ellenmondás nélkül jogiforrás gyanánt használták. Mind a »társak« (azaz Muhammed korabeli követői) a kik a joggyakorlat élén állottak, így vélekedtek legyen s az első khalifák helyeselték eljárásukat; s azért senki sem fogja kétségbevonni igazhitűségüket vagy őket olyan ujitások behozatalával gyanusítani, a melyeket az Isten megtiltott. Így már Abû Bekr-ről beszélnek, hogy mikor két peres fél bírói ítéletét kérte, először Isten könyvében keresett döntést; ha benne a fenforgó esetet eldöntve találta, akkor az Isten által kinyilatkoztatott ítéletet mondotta ki; ha nem találta itt, a próféta szunnájában keresett ítéletet; ha itt sem talált határozott döntést, megkérdezte a társakat, hogy ismernek-e olyan ítéletet a prófétától, a mely a jelen esetre alkalmazható volna. Ha ezen kísérlet sem sikerült, akkor a község fejeivel tanácskozott s azon nézet szerint döntött, a melyben mindnyájan megegyeztek. Így szokott 'Omar is cselekedni. Ibn Masz'ûd hasonlóképen azt közli, hogy oly esetekben, a mikor sem a könyvből, sem a szunnából, sem a jámborok beszédeiből és cselekedeteiből nem lehet az ítéletet levonni, a bíró önállóan a maga nézete szerint ítéljen »a nélkül, hogy mondaná: ,Ez az én nézetem, de félek azt alkalmazásba venni': mert, hogy mi van megengedve, az világos, hogy mi van megtiltva, az is világos, de a kettő közt kétes esetek vannak; hadd határozza meg azt, a mi fölött kétkedel az,

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

a mi iránt nincs kétséged.« De a legfontosabb és legelterjedtebb bizonyítékot képezik azon utasítások, a miket már a próféta és későbbben 'Omar a meghódított tartományokba küldött bírának adtak legyen; ezek legnyomósabb bizonyítékai a Ra'j védőinek, a kik eme érvényességének az iszlám első idejébe felnyúló tekintélyt és forrás régi traditiót igyekeztek tulajdonítani. Mu'âd b. Dsabal, a ki a próféta meghagyásából Jemenbe ment, küldőjének azon kérdésére, hogy milyen elvek szerint fogja hatáskörében a jogot kezelni, azt felelte, hogy oly esetekben, a melyekben az írásban és a traditióban nem talál felvilágosítást, a maga Ra'j-a szerint fog itélni. A próféta e szándék fölött a következő szavakban fejezte ki helyeslését: »Hála legyen az Istennek, hogy Isten profétája küldöttjét azon nézetre segíti, mely Isten profétájának tetszik.« 'Omar pedig a bíróvá tett 'Surejhnek a következő utasítást adta: »Ha valamit Allâh könyvében találsz meg, ne kérdezz többé senkit; ha nem találsz meg valamit világosan Allâh könyvében, tartsd magad a szunnához, ha pedig a szunnában sem találod meg, akkor kövesd önállóan a magad nézetét.« Még más, minden valószínűség szerint apokryph bírói utasításokat kellene említenünk, a melyek 'Omar nevéhez fűződnek, nevezetesen egyet, melyben Abû Mûszâ al As'ari-nak az analogia alkalmazása ajánlta, természetesen abban az értelemben, melyben annak megengedhetőségét a rideg traditionalismust és a speculativ irányt közvetítő iskolák formulázzák. Ez így szól: »Eszed, eszed (legyen) az oly dolgoknál, a melyek bensőben ingadoznak, ha az Isten könyvében és a próféta hagyományában nem találsz rólok semmit. Ismerd meg az analogiákat és hasonlatosságokat és hasonlitsd össze magadban e dolgokat; s maradj a mellett, a mi legkedvesebb az Istennek és az ő profétájának, s a mi a legvalóbb-szinű.« Ezen hosszabb bírói utasításból vett szavakban úgy találjuk a jogtudomány terminológiáját, a mint az csak később vált általános keletűvé. Hogyha amaz elbeszélések hitelesek volnának, melyekben a bírának Ra'j alkalmazása ajánlatik, akkor a conservativ traditionariusok ellenkezése a Ra'j-al szemben, Muhammed és 'Omar tekintélye ellenében megfoghatatlan volna. Hanem épen azok authentiájának kétségbevonása s annak a kimutatása, hogy az illető tudósítások isznâdja a traditió tu-

domány törvényeinek nem felel meg, a legfőbb fegyver, melyel az ellenséges iskola azoknak bizonyító erejét megtámadja. S tényleg ezen utasításoknak kritikai vizsgálata is kénytelen azoknak hitelességét megtámadni. Olyan fogalmak és műszók vannak bennök, a melyek ezen határozott jelleggel csak későbbi korból származhatnak. Al-Beládorî-nál (69—75. l.), ki a Mu-âd b. Dsabalnak adott utasításokat bőven közli, a fennérített pont nincsen megemlítve. A Ra'j-barátok bizonyítékainak e kifogásolt hitelessége mellett tehát az ellenkező véleményen levők tovább is megtarthatták ama rossz jelentésnek a tudatát, melyet a *R'aj* szónak mint theologiai műszónak tulajdonítottak, *Al-ra'j*, a mely önmagában (a jó jelentést megszüntető jelző nélkül) a közönséges arab nyelvhasználatban kedvező jelentésű szó, és mint jó, helyes, meggondolt, okos nézet a »*Hava*-nak«-meggondolatlan elhatározásnak, a tévedő szenvedély sugallatának ellenébe tétetik, a conservativ tradícionarius értelemben határozott rossz mellékjelentéssel bíró szóvá, és a theologiai nyelvhasználatban ama Havá-al majdnem egyenlő jelentésűvé süllyedt. Any nyit azonban a tradicionális irány legszélső képviselői is megengednek, hogy a Ra'j-ot már első nemzedékében a muhammedán történelemnek a »társak patriarchális korszakában« is alkalmazták, természetesen azon megszorítással, hogy mindenki, a ki alkalmazta, erélyesen tiltakozott bizonyító erejének elismerése ellen, és a maga részéről ilyen gondolatot visszautasított. A muhammedán történelemnek ezen első korszakában az egyéni belátás szerint való döntés még egészen határozatlanúl, minden sajátképi irány és módszer nélkül lépett fel; csak a következő korszakban nyert a Ra'j határozott alakot, s ekkor kezd biztos irányban haladni. Ekkor a Ra'j az analogiának logikai formáját (arabul: kijâsz) ölti magára. Ha előbb azt szokták mondani: »Ott, a hol nincs írott vagy hagyományozott törvény, a törvényben előre nem látott viszony előtt álló bíró a maga nézetét hívhatja segítségül,« ugy most azt mondták: »Az egyéni nézet ezen alkalmazásának az analogia keretében kell mozognia, a mely az egyéni belátás önkényének megmutatja az utat, a melyen érvényességre juthat.« A kijâsz meghatározása és alkalmazásának módjára nézve — Ibn Hazm előadása szerint — egymás mellett két módszer fejlődött ki. Mindkettő megegyezik abban, hogy

olyan eseteket, a melyekben nem lehet az írott vagy hagyományozott törvényből ítéletet meríteni, amaz elismert forrásokban előforduló ítélettel való összehasonlítás alapján kell dönten. Csak a speculativ módon megismerendő tertium comparationis tekintetében tér el egymástól a két módszer. Mig az egyik azt rendeli, hogy a két egymással viszonyba hozott jogi eset, t. i. az írott és az ujonnan fölmerült közt anyagi hasonlóságot kell keresni, a másik módszer azt követeli, hogy az összehasonlításúl idézett hagyományos törvénynek okát, ratióját (*illat*) kell kutatni, a törvénynek szellemét kell kifürkészni és megvizsgálni, valjon a szabadon kigondolt okviszony, melyben a törvény egy írásba nem foglalt elvhez áll, az ujonnan fölmerült esetet magában foglalja-e vagy nem?

Még csak annyit akarunk e futólagos jellemzés végén megemlíteni, hogy az a kérdés, vajjon szabad-e valamely törvénynek okát fürkészni, a későbbi theologiát igen élénken foglalkoztatta, s hogy még az analogiát kedvelő iskolák sem feleltek erre mindig igennel. ¹⁾

Én úgy hiszem, hogy maga a tény, hogy a jogfejlesztésnek az *analogia* útján való létesítése, a törvénynek analogisticus magyarázata a traditio hívei körében oly nagy ellenmondásra talált, oly annyira, hogy a muhammedán jogászok a speculativ elemek elismerése vagy visszautasítása szerint két ellentétes táborra oszoltak: mondom, hogy maga e tény is azt bizonyítja, hogy a speculativ jogmagyarázat, különösen pedig e módszer főfő-eleme, az *analogia* nem a muhammedán jog eredeti talaján termett.

Nem kételkedhetünk abban, hogy az *analogia* alkalmazását a muhammedán jogászok a római jogból kölcsönözték.

Ha olvasóim azokat a példákat sziveskednek tekintetbe venni, melyeket egy másik speciálisabb munkámban a muhammedán jog analogiáiról felhoztam, úgy hiszem, ők is meggyőződést szereznek arról, hogy az *analogia* alkalmazása e téren szakasztott mása a római jogászok analogizáló eljárásának. »Ex eadem lege duodecim tabellarum libertarum et libertorum tutela ad patrones non quia *nominatim ea lege de hac*

¹⁾ Lásd *Die Zihiriten* 5—12. lapján.

tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem atqui si verbis legis introducta esset» (Gaius e szavai ¹⁾) a muhammedán jogászok analogiai eljárására szóról szóra alkalmazhatók.

Egyáltalán a jus non scriptum-nak a traditiósok által váltig visszautasított elve, a mint vele a muhammedán jogtudományban mint annak egyik alkotó elemével találkozunk, melynek létezése tette csak lehetővé a hiányos hagyományokkal szemben a muhammedán jognak keletkezését: nem arab eredetű. Egyenesen idegen befolyásra vall, és e befolyás nem eredhetett máshonnan, mint a római jogot művelő körökből.

Valamint az *analogia* és *opinio* tekintélye, úgy határozottan a római jogra vall mint forrására a muhammedán jogtudomány egy másik igen fontos és majd csaknem általánosan elismert elve: az úgynevezett *idsmâ'* jogforrási természete. A muhammedán jogtanárok tudniillik azt tanítják, hogy a jus scriptum hiányában törvény erejével bír a *consensus ecclesiae* vagy *consensus doctorum ecclesiae*. Ha kimutatható, hogy bizonyos kérdésre nézve az iszlám tekintélyei a különféle nemzedékek folytán, akár ugyanezen tant hirdették, vagy egyenlő gyakorlatot követtek, vagy akár csak bizonyos irányban hallgatólag beleegyezésüket adták, akkor e három rendbeli consensus bármelyikének *vim legis*-t tulajdonítanak a későbbi nemzedékek tudósai. Az igaz, hogy a muhammedán jogtudomány különféle iskolái a consensus-nak mint jogforrásnak értelmezésében elágazó véleményeket hirdetnek. Így p. o. némelyek csak is Muhammed úgynevezett »társainak« (szahhâba) consensusát ismerték el jogforrásnak. De bármily szétágazók legyenek is a consensus közelebbi mozzanatainak meghatározásai a muhammedán jogi iskolákban, e jogforrás elvi elismerésére nézve mindnyájan egyetértenek. Nem kételkedem pedig abban, hogy ezen elv nem egyéb, mint alkalmazása azon *Severus* császárnak tulajdonított tanításnak: »in ambiguitatibus quae ex legibus proficiscuntur, consuetudinem aut rerum perpetuo similiter iudicatarum auctoritatem vim legis obtineri debent.«

A consensus elvének átkölcsönözése annál természetesebb és könnyebb volt, a mennyiben épen ez a jogi elv az egyházjog-

¹⁾ Institut. lib. I. 165.

ban is mély gyökeret vert. A következő fejezetben pedig látni fogjuk, hogy a muhammedánok egyházi részről ismerkedtek meg a római jog rendszerével. Tertullianus e szavai: »*Quod apud multos unum invenitur non est erratum sed traditum*« (Praescript. advers. haeretic.) számos változatokban majd csaknem szóról szóra találhatók a muhammedán tanárok mondásai között, akár jogi, akár dogmatikai téren.

IV.

A muhammedán jogforrásoknak a római jogéival való egyezése kimutatásában még tovább mehetnénk. Megemlíthetnők, hogy a *fetva*, a *mint* az a muhammedán jogfejlődés első idejéből ismeretes, teljes mása a *responsa prudentiumnak*, és még sok egyéb apró egyezésre terjeszkedhetnénk ki, melyeknek alapos elbírálására azonban csakis jogtörténeti téren szakavatott tudós volna hivatva.

Egy feltűnő jelenségre azonban mégis rá kell irányoznom az ázsiai kulturtörténet barátainak figyelmét: azon szerintem nem pusztán véletlenre visszavezethető tényre, hogy az araboknak azon szava, melylyel mintegy terminus-technicus-sal magát a jogtudóst elnevezik, oly szakasztott mása a rómaiaknak megfelelő elnevezésnek, hogy ha itt nem pusztán a véletlen szeszélyével van dolgunk, már maga e tény is a római jogi institutióknak a muhammedánokéira való nagy hatására engedne következtetnünk. Az a szó, melylyel a muhammedánok a magok törvénytudományát jelölik »*al-fikh*«eredeti értelmében annyi, mint *okosság*, *belátás*, belőle van képezve a *fakih* (többes szám: *fukahâ*) szó, mely eredetileg *belátó*, *okos embert* jelöl, később pedig ¹⁾ kizárólag a *jogász* megnevezésére foglaltatott le. Nem a *prudens*-nek és a (juris) *prudentiá*-nak szószerinti fordításával van-e dolgunk ez esetben?

És magának a jognak definitiója, mint »*rerum humanarum ac divinarum notitia*« is hagyott nyomot a muhammedánok

¹⁾ A *fikh* és *fakih* szavak jelentésének történetéről bővebben értekeztem *Die Záhiriten* stb. 19. lapján.

körében. ¹⁾ Egészen az iszlám V. századáig általán az volt a muhammedán tudósok tana, hogy a jogtan az isteniekkel foglalkozó tudományok körébe tartozik. Csak *Al-Gazzâlî* híres muhammedán vallásbölcész, midőn a formalistikus elemnek a vallásban háborút izent, ²⁾ dolgozott azon, hogy a jogtudománynak a *divinarum rerum notitia*-jára vonatkozó méltóságát eltörölje. »Hogyan is volna képzelhető — úgymond — hogy a házasság felbontását, házaselek közötti perlekedést, az előleges fizetéssel járó adásvevési ügyleteket, a bérleti viszonyokat és egyéb ily polgári dolgokat tárgyaló tudomány az ember jövendőbeli üdvözülésével összefüggésben álljon?«³⁾

De tegyük hozzá, hogy Al-Gázzâli nem szószólója a muhammedán theologia közvéleményének sem a maga idejére, sem pedig későbbi századokra nézve. Hisz épen arról a munkájáról, melyből az ép említett nyilatkozatát idéztem, Ibn Hamdin, kordovai kádi a XI. században azt a fetvát adta ki, hogy a ki elolvassa azt, már eo ipso hitetlen ember, minélfogva e munkának összes példányait máglyára kell vetni. Ezt a példát a fejedelem meg is erősítette azzal, hogy a kinek házában e munka találtatnék, halálra és birtokainak elkobzására ítélandó.⁴⁾

V.

De két főkérdésre még felelettel tartozunk. Melyik volt az érintkezési pont, melyen az arabok a római jogiskolákkal találkoztak, és ha létezett ily pont, feltehető-e és kimutatható-e oly mérvű és oly irányu érintkezés a két kör között, mely egy egész sereg jogi alapelv átkölcsönzését lehetővé tette?

E kérdésekre az arabok kulturtörténetének mai állásából teljesen határozott feleletet lehet adni. Véleményem szerint az

¹⁾ Lásd Sachau *Zur ältesten Geschichte des muhammedanischen Rechts* (Bécs, 1870) 14. l.

²⁾ Jellemzését lásd *Jelentésemben a m. tud. akadémiai könyvtár számára Keletről hozott könyvekről* (Budapest, 1874.) 19—20. l.

³⁾ Lásd *Die Zahiriten* stb. 182. l.

⁴⁾ Dozy, *Geschichte der Mauren in Spanien bis zur Eroberung Andalusiens durch die Almoraviden* II. köt. 387. lap.

arabok részéről a római jogrendszerből történt kölcsönzések, minthogy a jogtan alapelveit illették, melyeken később a muhammedán jog teljes rendszere felépült, csakis ott történhettek, a hol a sajátképi muhammedán jogtudomány legelőször megalakult. A muhammedán jogi iskolák, ellentétben a pusztán traditionalis, azaz a positiv írott jogforrásokat tanulmányozó iskolákkal, az iszlám II. századában létesültek legelőször, még pedig Szyriában és Mezopotámiában. Ekkor és itt keletkezett a jus non scriptum elismerésének rendszeres alkalmazása a régi, pusztán traditionalis iskola ellenzése mellett. De ugyanazon időben VIII—IX. század Kr. u. ugyancsak Mezopotámiában még virágzóban voltak a keresztény egyház köreiből azon jogi tanulmányok, melyek a római jognak a keleti tartományokra való alkalmazását mutatják elé. Tudjuk, hogy a nesztoriánus egyház Mezopotámiában és Persiában egy gazdag jogi irodalmat fejtett ki; rendszeres előadásokat, compendiumokat és törvénytárakat szerkesztettek szyr nyelven, és a szyr irodalomtörténet egész sorát említi az akkor tájt élt egyházi tudósoknak, kik munkáikban a római jogon alapuló törvénytudományt művelték és előbbrevítették.

E tanulmányok az arab hóditás után is nem pusztán elméleti jelentőséggel bírtak, hanem igen előkelő gyakorlati értékek is volt. A muhammedánok ugyanis a meghóditott keresztény népnek autonom jogszolgáltatást engedélyeztek, sőt a keresztény egyházi bíróságok ítéleteinek végrehajtására saját közegeiket rendelkezésre bocsátották. Ily körülmények között a jogi tanulmányok még a muhammedán hóditás után sem veszítették el azt a fontosságot, melylyel ez idő előtt bírtak. Ez igen fontos és a muhammedán kormányzás szellemére nézve fölötte érdekes ténynyel bővebben foglalkoznak *Bruns* és *Sachau* berlini tanárok, az V. századból való egy szyr törvénykönyv kiadása alkalmával, mely a muhammedán hóditás után is érvényben volt és melyet gyakorlati czélokra arab nyelvre is lefordítottak. ¹⁾

¹⁾ *Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert.* Leipzig 1880. A fenn említett tényeket tekintve, lásd különösen e munka 173 — 177. lapjait.

Ily körben tehát meg volt adva az alkalom arra, hogy a muhammedán tudósok, midőn a hagyomány által nyújtott anyagot a gyakorlati élet számára használhatóvá akarák tenni, hogy azon módszerekhez folyamodjanak, melyet a környezetökben élő egyházi jogtudósok alkalmaztak. Nem kell ugyanis azt hinni, hogy a muhammedánok tudós körei a keresztény egyháziaktól teljesen elszigetelve éltek, és hogy elzárkóztak minden az idegen vallás részéről eredő befolyás elől. Hogy nem így áll a dolog, azt különösen Kremer Alfréd kimutatásai óta biztosan tudjuk. Kremer t. i. azt mutatta ki, hogy a muhammedán egyházban, az iszlám II. századában támadt dogmatikai viták és az azokból kifejlődött dogmatikai pártok és felekezetek egyenes utánzásai és kölcsönzései azon dogmatikai vitáknak és pártoknak, a melyek ugyanazon időben a keleti, nevezetesen a szyr egyházban felléptek volt, és hogy az egykorú keresztény egyházban uralkodó theologiai kérdések azok, melyek a mohammedán dogmatika keletkezésére a legelső ösztönzést nyújtották. Ily érintkezésre különösen a khalifátus székvárosa Damaszkus nyújtott alkalmat, hol az umajjád khalifátus uralkodása alatt a keresztény theologia egy nevezetes iskolája virágzott, melynek főképviselői Johannes Damascenus — kinek atyja 'Abdalmalik khalifa egyik udvari hivatalnoka is volt — és Theodoros Abucara. Az irodalomban mindkettőtől fennmaradtak vitázó beszélgetések, melyek közöttük és muhammedán theologusok között folytak. A kereszténységnek szabad helyzetéből az umajjád khalifa székvárosában számos érintkezési pontok támadtak közötté és az iszlám keletkező tudománya között. »A dialektikai tekintetben finoman iskolázott görög theologusoktól legelőször tanulták el az arabok az általok később oly nagyrabecsült bizonyítási mesterséget, és sajátították el azt a dogmatikai szörszálhasogatást, melytől a byzáncki tudomány áradozott. Csak ily módon érthető meg az a meglepő hasonlatosság, mely a byzáncki keresztény és a muhammedán dogmatika rendszerei között mutatkozik.« ¹⁾

Ha már most a dogmatika tekintetében a muhammedánok Damaszkus keresztyén egyháztudósai befolyása alá helyez-

¹⁾ *Culturgeschichtliche Streifzüge auf dem Gebiete des Islams* (Leipzig 1873.) 2—8. lapjain.

ték magokat, oly annyira, hogy még a dogmatikai műszók egy-némelyike is egyenes fordítása e megfelelő görög dogmatikai műszónak, van-e valami feltűnő abban, hogy a jogi tekintetben teljesen járatlan, és, mint már említettük, minden jogfejlődési előzmény nélkül szűkölködő arabok, abban a pillanatban, midőn keletkező állami életök törvények alkotására szoritotta őket, a környezetökben divó római jogból kölcsönözték a módszert, melyet aztán saját törvényforrásaikra alkalmazván, a muhammedán jog kifejlését lehetővé tették?

E kölcsönvétel feldolgozásában, szellemi elsajátításában sok eredetiséget, valódi tehetséget tanusítottak a muhammedánok. De a jogtudomány fejlesztésében is, mint szellemök sok egyéb tényében, az alapvető gondolatokat idegen körökből vették. Ezt a tényt akartam jelen értekezésemmel bebizonyítani.

Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mivelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Telfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l. 60 kr. — X. Sz. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól. 10 kr. — II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábortól 10 kr. — III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác l. tagtól 20 kr. — IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól. 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyosságai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 20 kr. IX. Eranos. Telfy Iván lev. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos, magyar-sinai nyelvhasznítása. Budenz József r. tagtól 10 kr. III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól. 10 kr. — V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól. 30 kr. VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. Telfy Iván lev. tagtól. Ára 30 kr. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. Imre Sándor l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármin r. tagtól. 10 kr. — X. Bátor László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György l. tagtól. 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenőtől. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány Istenei s ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvidtól. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Ágosttól. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t. 10 kr. — VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr. — VII. Az úgynevezett lány aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben. Mayer Auréltól. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenőtől. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete, és munkái. Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. B u d e n t z J. r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Á g o s t l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi M ó r r. tagtól, 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. V á m b é r i Á r m i n r. tagtól 30 kr. — V. A Kún- vagy Petrarkacodex és a kúnok. Hunfalvy Pál r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag fölött. S z á s z K á r o l y r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. B a r n a Ferdinand l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája. Dr. R u z s i c s k a K á l m á n t ó l. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb istni lényei és áldozat szertartásai. B a r n a F. l. tagtól. 30 kr. — X. Lessing mint philologus. Dr. K o n t Ignácztól 30 kr. — XI. Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. Székfoglaló. B o g i s i c h Mihály l. tagtól 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. S i m o n y i Zsigmond l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) S i m o n y i Zsigmond l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar húnmonda. (Székfoglaló). H e i n r i c h G u s z t á v l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szómi irodalmi társaság. H u n f a l v y P á l r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) J o a n n o v i c s György t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. Ballagi M ó r r. tagtól. 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Míveltségtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) Dr. P e t z V i l m o s tanártól. 60 kr. — VII. Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. S z á s z K á r o l y r. tagtól. 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. B o g i s i c h Mihály l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. J a k a b Elek l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett. Dr. H e i n r i c h G u s z t á v l. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez B a r t a l u s István l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló). B á n ó c z i J ó z s e f l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. B a r t a l u s István l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetü-e a magyar nemzet? H u n f a l v y P á l r. tagtól.	20 kr.
II. Ujgörög irodalmi termékek. Dr. T é l f y I v á n l. tagtól.	40 kr.
III. Középkori görög verses regények. Dr. T é l f y I v á n l. tagtól.	30 kr.
IV. Idegen szók a görögben és latinban. Dr. P o z d e r K á r o l y t ó l.	50 kr.
V. A csuvasokról. V á m b é r y Á r m i n r. tagtól.	30 kr.
VI. Szám. A számlálás módjai és az év hónapjai. H u n f a l v y P á l r. tagtól.	20 kr.
VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. M a j l á t h Béla l. tagtól	10 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM: Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stil.

Ára 1 frt.